

ZAMONAVIY TILSHUNOSLIKDA AN'ANAVIY VA KOGNITIV
YONDASHUVLAR TADQIQI

Ortiqova Hamida Maxmud qizi

Fan va texnologiyalar universiteti

O'zbek tili va adabiyoti kafedrası dotsenti v.b.

Annotatsiya. *Mazkur maqolada zamonaviy tilshunoslikda til tizimi tushunchasining talqini hamda uni tadqiq etishda qo'llaniladigan asosiy yo'nalishlar — an'anaviy (strukturaviy va funksional) hamda kognitiv yondashuvlar tahlil etiladi. Shuningdek, til tizimini tushuntirishda kognitiv yondashuvning ustun jihatlari, til va inson tafakkuri o'rtasidagi uzviy bog'liqlik asosida shakllanayotgan yangi ilmiy tadqiqot yo'nalishlari ham yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *til tizimi, an'anaviy yondashuv, kognitiv tilshunoslik, tafakkur, strukturaviy yondashuv, funksional tahlil, semantika.*

Annotation. *This paper examines the notion of the language system in contemporary linguistics and reviews the principal approaches to its investigation, including traditional (structural and functional) and cognitive perspectives. It also highlights the advantages of the cognitive approach in interpreting the language system and outlines emerging research directions grounded in the close relationship between human cognition and language.*

Keywords: *language system, traditional approach, cognitive linguistics, cognition, structural approach, functional analysis, semantics.*

Аннотация. *В статье рассматривается понятие языковой системы в современной лингвистике и анализируются основные подходы к её исследованию: традиционные (структурный и функциональный) и когнитивный. Особое внимание уделяется преимуществам когнитивного подхода при интерпретации языковой системы, а также новым направлениям исследований, основанным на тесной взаимосвязи человеческого мышления и языка.*

Ключевые слова: *языковая система, традиционный подход, когнитивная лингвистика, познание, структурный подход, функциональный анализ, семантика.*

Til — bu inson tafakkurining mahsuli bo'lib, ijtimoiy muloqot vositasi sifatida insoniyat taraqqiyotida muhim o'rin egallaydi. Tilshunoslik fanida til tizimini o'rganishda yondashuvlar va metodologiyalar zamonga qarab o'zgarib, takomillashib bormoqda. An'anaviy yondashuvlar ko'proq tilning formal tuzilmasiga urg'u bergan bo'lsa, XXI asrda tilni tafakkur bilan bog'liq holda o'rganish, ya'ni kognitiv yondashuvlar yangi bosqichga ko'tarilmoqda.

An'anaviy tilshunoslik yondashuvlarida til asosan belgilar tizimi sifatida ko'riladi. F. de Sossyur tomonidan ilgari surilgan strukturaviy yondashuvda til ichki elementlararo munosabatlar asosida tahlil qilinadi. Bu yondashuv tilning fonologik, morfologik va sintaktik

TANQIDIY NAZAR, TAHLILYI TAFAKKUR VA INNOVATSION G'UYALAR

tuzilmalarini aniqlashda muhim bo'lgan. Funktsional yondashuv esa tilning ijtimoiy va kommunikativ vazifasini o'rganishga yo'naltirilgan. M. Halliday tomonidan ishlab chiqilgan tizimli-funksional grammatika tilni ijtimoiy kontekstda anglash va uni ma'nodorchilik bilan bog'lashda muhim bo'lgan. Hallidayning fikriga ko'ra, tilni o'rganish jarayonida faqat grammatik tuzilmalar emas, balki tilning kommunikativ va ijtimoiy funksiyalari ham e'tiborga olinishi kerak. Halliday tilning uchta asosiy funksiyasini ajratib ko'rsatgan:

1. Rerezentatsiya funksiyasi – til orqali real dunyo va voqealarni tasvirlash, ya'ni til yordamida insonlar atrof-muhitni qanday tasavvur qilayotgani va ifodalashidir. Bu, masalan, faktlar yoki bilimlarni uzatish jarayonidir.

2. Kommunikativ funksiyasi – til orqali insonlar o'rtasida ijtimoiy munosabatlarni o'rnatish va boshqarish. Bu, odamlar o'rtasidagi suhbat, fikr almashish va jamiyatda o'zaro aloqalar orqali amalga oshiriladi.

3. Ma'no yaratish funksiyasi – tilning ijtimoiy tizim sifatida to'g'ri va aniq tuzilgan matnlar, jumlar va iboralardan iborat bo'lishi. Bu funksiya tilning boshqa funksiyalarni to'g'ri ishlashi uchun zarur bo'lgan grammatik va semantik strukturalarni tashkil qiladi.

Kognitiv tilshunoslik tilni inson ongi va tafakkuri bilan uzviy bog'liq holda o'rganadi. Bu yondashuvga ko'ra, til nafaqat muloqot vositasi, balki insonning dunyoni qanday qabul qilishi, tasnif qilishi va ifodalashini aks ettiruvchi konseptual tizimdir. J. Lakoff, R. Langacker, E. Svitser kabi olimlar kognitiv tilshunoslikka asos solgan. Kognitiv yondashuvda metafora, tasniflash, konseptual xaritalar, til orqali bilimni tashkil etish kabi masalalar alohida e'tibor markazida bo'ladi. Masalan, "vaqt – bu harakat" singari metaforalar inson tafakkurining til orqali qanday tuzilishini anglashda muhim hisoblanadi.

Kognitiv tilshunoslikda asosiy yo'nalishlari sifatiga quyidagilarni ajratish mumkin:

a)Kognitiv grammatikalar. Kognitiv tilshunoslikda grammatika faqat formal qoidalar yig'indisi sifatida ko'rilmaydi, balki u insonning dunyo haqida qanday fikrlashi va tasavvur qilishi bilan bog'liqdir. **Ronald Langacker**ning **kognitiv grammatika** nazariyasi, masalan, tilni nafaqat grammatik struktura sifatida, balki insonning **konseptual tizimlarini** ifodalovchi vosita sifatida ko'radi. Langacker fikricha, til va tafakkur o'rtasidagi munosabatlar grammatikada o'z aksini topadi, ya'ni tilning tuzilishi va funksiyalari insonning dunyoni qanday tasavvur qilishiga bog'liq.

b)Konseptual metafora nazariyasi — bu Lakoff va Jonson tomonidan ilgari surilgan nazariya bo'lib, unga ko'ra metaforalar tilning asosiy tuzilmasi sifatida ishlatiladi. Lakoff va Jonson tilni **metaforalar** orqali tasvirlashda kognitiv jarayonlarning qanday ishlashini o'rganishadi. Ular ta'kidlaydilar, tilimizda uchraydigan ko'plab ifodalar (masalan, "vaqt – bu yo'l") aslida insonning kundalik hayotdagi tajribalari va tafakkurlaridan kelib chiqqan va ular til orqali aks etgan metaforalardir.

d)Kognitiv diskurs tahlili - til va tafakkurni ijtimoiy va kommunikativ kontekstlarda o'rganadi. Bu tahlil, asosan, matnlar yoki suhbatlarda mavjud bo'lgan **konseptual tuzilmalarni** va **ko'rsatkichlarni** aniqlashga qaratilgan. Misol uchun, qanday qilib turli guruhlar yoki jamiyatlar til orqali dunyoqarashlarini va ijtimoiy strukturaviy tizimlarini

TANQIDIY NAZAR, TAHLILIIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G‘OYALAR

tasvirlaydi. Bu yondashuv diskursda kognitiv jara yonlar va tasavvurlarni o‘rganishning yangi yo‘llarini taqdim etadi.

Bugungi kunda ko‘plab tilshunoslar til tizimini tushunishda an’anaviy va kognitiv yondashuvlarni uyg‘unlashtirish tarafdori bo‘lmoqda. Til tizimi faqat strukturaviy birliklar to‘plami emas, balki ongda shakllanuvchi va muloqotda dinamik ishlatiladigan hodisadir. Shu bois, til tizimini to‘liq anglash uchun uni nafaqat grammatik struktura, balki konseptual mazmunlar tizimi sifatida ham ko‘rish zarur.

Xulosa. Tilshunoslikda til tizimini o‘rganish har bir davrda o‘ziga xos yondashuvlarni talab qilgan. An’anaviy yondashuvlar tilning tashqi shakli va funksional tuzilmasini ochib bersa, kognitiv yondashuvlar til orqali inson tafakkurini chuqurroq anglashga yordam bermoqda. Shu bois, zamonaviy tilshunoslikda kompleks yondashuv — ya’ni an’anaviy va kognitiv tahlilning integratsiyasi dolzarb hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Соссюр Ф. де. Курс общей лингвистики. — М.: Прогресс, 1977.
2. Halliday M.A.K. An Introduction to Functional Grammar. — London: Arnold, 1994.
3. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. — Chicago: University of Chicago Press, 1980.
4. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar. — Stanford University Press, 1987.
5. Шарипов Ш.Ш. Tilshunoslik asoslari. — Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
6. Хўжаева Г. Kognitiv tilshunoslik: nazariya va amaliyot. — Toshkent: Fan, 2021.